

оп. 6, с. пр. 146. Матеріали про здійснення загального навчання, відкриття загальних та спеціальних середніх шкіл та проведення позашкільної освіти (постанови, доповіді, протоколи засідань, листування). Звіт про роботу Українського комітету охорони пам'ятників культури при Наркомосвіти УРСР з 23.V.1930–12.XII.1931 рр., 28 грудня 1930–20 грудня 1931 рр., 229 арк.

6. Чернікова І. В. Унесок громадськості у справу охорони та вивчення культурної спадщини Харківщини (1920-ті – початок 1930-х років) / І.В. Чернікова // Праці Центру пам'яткознавства. – 2009. – Вип. 15. – С. 23–35.

7. Очеретянко В. Радянізація наукових, культурно-освітніх закладів, громадських організацій наприкінці 1920 – на початку 1930-х рр. / В. Очеретянко // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – К.: Харків, 2012. – № 2. – С. 146–165.

8. Акуленко В.І. Злочин проти пам'яті. Про нищення культурних цінностей на Україні (1927–1941 рр.) / В.І. Акуленко. – К.: Знання, 1991. – 47 с. – (Серія 1 «Час і суспільство», № 5).

9. Горбик В.О. «Звід пам'яток історії та культури України» у дослідженні і охороні культурної спадщини: досвід, проблеми, перспективи / Горбик В.О., Денисенко Г.Г.; відп. ред. С. Кот. – К.: Ін-т історії України, 2012. – 192 с.

10. Полонська-Василенко Н.Д. Українська Академія наук: нарис історії : у 2 ч / Н.Д. Полонська-Василенко; АН України, Ін-т укр. археології. – Репр. відтворення з вид. 1955–1958 рр. – К.: Наук. думка, 1993. – Ч. 2. – 413, [2] с. – (Пам'ятки історичної думки України).

Горькова А.А. Сотрудничество Украинского комитета охраны памятников культуры с Киевской краевой комиссией в памятникоохранной сфере

В статье освещены структура и основные функции Киевской краевой комиссии. Раскрыто содержание памятниковедческой работы Комиссии, ее связь с другими общественными и государственными организациями Украины.

Ключевые слова: Киевская краевая комиссия, Украинский комитет охраны памятников культуры, историко-культурное наследие, памятникоохранная работа.

Horkova A. O. Collaboration of Ukrainian Committee of Cultural Monuments Protection and Kiev boundary commission in monuments protection field

The article highlights the structure and basic functions of the Kiev boundary commission. The content of monument protection work of the Commission and its relations with other public and state organizations of Ukraine were revealed.

Key words: Kiev boundary commission, Ukrainian Committee of Cultural Monuments Protection, historical and cultural heritage, monument protection work.

10.03.2016 р.

ПАМ'ЯТКООХОРОННІ ТРАДИЦІЇ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТ. У АРХЕОЛОГІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ГАЛИЧИНИ

У статті розглядається консерваторська діяльність археологів у Східній Галичині наприкінці ХІХ – першій половині ХХ ст. Значне місце відводиться діяльності консерваторів, які виконували обов'язки після реформи 1873 р., зокрема І. Шараневича, Л. Цвіклінського, К. Ліске. Висвітлюється історія функціонування Грона/Кола консерваторів Східної Галичини. Розглянуто урядові постанови та відображено роль держави у охороні археологічних пам'яток. Простежено зміни, які відбулися після Першої світової війни і зникнення з політичної карти Австро-Угорщини. Акцентовано увагу на діяльності консерватора львівського округу Богдана Януша у складі Державного об'єднання Консерваторів Доісторичних Пам'яток.

Ключові слова: охорона пам'яток, урядові постанови, консерваторська служба, Східна Галичина.

Актуальність теми зумовлена необхідністю вдосконалення пам'яткоохоронного законодавства на сучасному етапі розвитку. Історія показує, що не завжди є необхідність створювати нові моделі, а доцільно лише добре простудіювати старі схеми і вибрати з них ключові моменти. Розглядаючи законодавство імперії Габсбургів, спрямоване на охорону пам'яток, можемо стверджувати, що основним його завданням було саме захистити від нищення культурну спадщину і чимало положень доцільно використовувати і сьогодні.

З середини ХІХ ст. українська частина Галичини (чи Східна Галичина, як її називали в діловодстві) почала потроху вводити в життя певні моделі, покликані на охорону історичної спадщини. Далеко не останнє місце серед пам'яток, які потребували особливо-го ставлення, приділялося археологічним об'єктам. В цей час з'являються одні з перших законодавчих актів, покликані зберігати історичну та доісторичну спадщину на території імперії Габсбургів. Львову та Східній Галичині у цих пам'яткоохоронних процесах, від самого початку законотворення, відводилася особлива роль. Консерватори¹ призначалися з місцевих дослідників старожитностей, вводилися заборони на вивіз артефактів. Створенню першого консерваторського органу (1853), діяльність якого поширювалася на території всіх володінь Габсбургів, передувала низка законів, яка не лише могла забезпечити охорону пам'яток, а й, мимоволі, спричинялася до їх нищення². Спеціальна інструкція 1853 р. передбачала тісну співпрацю консерваторів пам'яток зі священиками,

1. Охоронці пам'яток.

2. Йдеться, насамперед, про Цивільний кодекс 1811 р., за яким людина, що знаходила скарб, мала право лише на 1/3 його; це спричиняло їх знищення шляхом переплавлення великої кількості скарбів [2, с. 4–5]. У жовтні 1821 р. підписано «надвірний декрет», який лише підтверджував ці положення і наголошував, що будь-які спроби ігнорування повідомлення про знахідки караються відповідно до 400-го параграфу кодексу [3, арк. 28 зв].

чиновниками усіх рангів, а також приватними особами 1, арк. 29–30]. У 1864 р. першим консерватором пам'яток Східної Галичини став Мечислав Потоцький (1810–1878) [3, арк. 53]. Перше, що він зробив на посаді, – розіслав звернення чиновникам з проханням повідомляти про пам'ятки на своїй території. У Львові в цей час будувалася залізниця. Консерватор офіційно просив її керівництво слідкувати за земляними роботами, а у випадку виявлення старожитностей припиняти роботи і інформувати його [4, арк. 44–44 зв.]. Варто зазначити, що М. Потоцький на посаді консерватора не обмежувався тим, що отримував звідусіль інформацію про пам'ятки. Він здійснював щорічні подорожі по своєму округу з метою фіксації об'єктів, що потребували охорони.

18 липня 1873 р. відбулася радикальна реорганізація Центральної консерваторської комісії в Австрії. Постановою цісаря створена *Центральна комісія з дослідження та консервації пам'яток історії та мистецтва*, яка підпорядковувалась міністру освіти та віросповідань. Цей документ був обов'язковим до виконання у всіх частинах монархії. Діяльність комісії відображалась у роботі трьох секцій: археологічної, пам'яток архітектури і мистецтва та архівних пам'яток [5]. До складу комісії входив голова та 12–15 консерваторів, призначених на 5 років міністром освіти, а також кореспонденти комісії (заступники і співпрацівники консерваторських грон) [6, s. 6–7]. Консерватори вибиралися лише з числа відомих і авторитетних істориків, археологів та фахівців з історії мистецтва. Важливим є той факт, що законодавство заохочувало якомога активніше залучати до пам'ятоохоронної діяльності представників усіх націй, що входили до складу Австро-Угорщини [5]. Упродовж 1873–1875 рр. відбувалася реорганізація Віденської комісії.

Для розкриття пропонованої теми варто зосередити увагу на діяльності археологічної секції, на яку було покладено відповідальність за доісторичні пам'ятки. Галичина була поділена на два консерваторські округи: Східний (Львівський) та Західний (Краківський) [7, s. 64; 8, с. 270]. Відразу після заснування Центральної комісії розіслано до органів місцевої влади спеціальні інструкції, у яких повідомлялося про її створення та прохання сприяти забезпеченню охорони пам'яток.

Головним консерватором Східної Галичини призначили Войцеха Дідушицького³, який у 1881 р. відновив і очолив Крайове археологічне товариство у Львові, а його часопис *«Przegląd Archeologiczny»* з цього часу став спільним друкованим органом Товариства і Цісарсько-королівської комісії охорони пам'яток і на його сторінках друкувалися і відомості про діяльність консерваторської комісії.

3. Войцех Дідушицький (1848–1909) – археолог, драматург, історик, літератор, міністр Галичини (1906–1907), професор Львівського університету, публіцист, філософ і консерватор.

Окрім головного консерватора, призначили ще трьох охоронців археологічних пам'яток: Антона Петрушевича⁴, Людвіка Цвіклінського⁵ та Ксаверія Ліске⁶.

Усі три консерватори були близькі до проблем, з якими стикалася археологічна наука у період свого становлення у Львові, і тому на пріоритетне місце у їхній діяльності виходило збереження знахідок, їхня фіксація та наукова інтерпретація, адже, кожен з них зустрічався з знахідками, які через відсутність будь-яких даних втрачали свою наукову вартість і могли служити лише музейними експонатами, здебільшого, з позначенням «випадкова знахідка».

Внаслідок реформи консерватори східної і західної частин Галичини підпорядковувалися консерватору доісторичних пам'яток всієї Галичини. Цю посаду обійняв краківський археолог Юзеф Лепковський (1826–1894) [9, арк. 87; арк. 775; 10, s. 79]. Роком пізніше при Центральній Комісії у Відні утворено комітет для інвентаризації пам'яток історії та мистецтва у межах володінь Австрійської держави. На нього поклали низку завдань, серед яких в обов'язковому порядку мав відбуватися збір археологічних пам'яток. Однак до уваги бралася лише мистецька сторона пам'яток. Інвентаризація відбувалася загалом по усій Галичині і керував нею Ю. Лепковський. Він спершу звернув увагу на загальний стан археології в Східній Галичині і з цією метою розіслав листи до музейних установ Львова і окремих дослідників старожитностей з проханням повідомити про всі наявні археологічні артефакти і пам'ятки. Відповіді не забарилися, зокрема, кураторія Національного закладу імені Оссолінських повідомляла, що «має намір у найближчому часі надіслати список археологічних предметів з музею інституту» [9, арк. 175], натомість Промисловий музей у Львові 12 травня 1876 р. надіслав консерватору інформацію про відсутність у його фондах та експозиції археологічних матеріалів [9, арк. 143].

Не маючи змоги перебувати у Львові і слідкувати за станом інвентаризації, Ю. Лепковський залучився підтримкою свого давнього знайомого, відомого львівського археолога та краєзнавця Антоні Шнайдера,

4. Антін Петрушевич – історик, археограф, філолог, археолог. З наукових установ археологічного профілю він представляв Народний дім, в якому його зусиллями 1873 р. засновано музей. Така громадська і наукова діяльність А. Петрушевича позитивно впливала на охорону археологічних пам'яток та збереження експонатів.

5. Людвік Цвіклінський – філолог-класик, професор Львівського університету, засновник кабінету-музею археологічних знахідок, який згодом переріс у Археологічний музей Львівського університету. Чи не найбільшою його заслугою перед львівською археологією є те, що він привів в науку Кароля Гадачека.

6. Ксаверій Ліске – професор Львівського університету, основоположник польської львівської історичної школи. Його діяльність в археології полягала в тому, що він першим з викладачів звернув увагу на значення археологічних пам'яток у вивченні історії.

який в цей час займався інвентаризацією пам'яток для написання «Енциклопедії...». Збереглося листування, яке вказує на доволі плідну співпрацю двох дослідників. Зокрема, у листі від 18 лютого 1877 р. Ю. Лепковський цікавився станом пам'ятоохоронної справи у Східній Галичині, і насамперед підготовкою археологічної карти [11, арк. 98].

У 1877–1878 роках А. Шнайдер виконував функції заступника археологічного консерватора (кореспондента) Східної Галичини. Відразу після призначення на цю посаду археолог провів розвідки в Боршові, Заліщиках, Теревовлі та їхніх околицях [12, с. 97]. У результаті проведених робіт А. Шнайдер відкрив велику кількість різночасових та різнотипних археологічних пам'яток, а інформацію про них передав краківському археологу Адаму Кіркору, який в цей час проводив дослідження у Східній Галичині, ініційовані археологічною комісією. У своїх листах львівський дослідник просив А. Кіркора зайнятись професійним дослідженням зазначених об'єктів [13, с. 97].

Основні зусилля А. Шнайдера були спрямовані на археологічне обстеження Поділля і Покуття. Як писав сам дослідник, «...широке поле маємо в цих дослідженнях, показати це найкраще може могильно-археологічна мапа Галичини. З неї теж видно, що найперспективнішою з погляду пам'яток є південно-східна частина нашого краю, чи так зване Поділля і Покуття. На Покутті немає жодного малого села без пам'яток. Найбільше замикається коло біля Городенки. Впродовж останніх років, при моїй підтримці і допомозі проводить розкопки тут краківський археолог А. Кіркою» [14, арк. 42].

На конкретних прикладах переконалися, що внаслідок реформи 1873 р. відбулися суттєві зміни у системі охорони пам'яток, однак дослідникам цього видавалося замало. Вже 1885 р. у резолюції 3'їзду українських та польських археологів відзначалося, що необхідно просити владу покращити діяльність закладів охорони пам'яток історії у Львові та Кракові [15, с. 428].

У 1888 р. у Кракові відбувся конгрес консерваторів і кореспондентів, на якому було створено два самостійні *Грона/Кола консерваторів Східної і Західної Галичини*. На чолі обох Грон стояла Цісарсько-королівська центральна комісія у Відні. Львівське Гроно розгорнуло свою діяльність на значній території, курувало археологічні роботи на території Львова та його околиць, а також заснувало свій друкований орган – щорічник «*Kola C.K. Konserwatorów Starożytnych Pomników Galicyi Wschodniej*» («*Teka Konserwatorska*»), у якому публікували основні результати археологічних досліджень, урядові постанови, бібліографію та коротку хроніку подій, пов'язаних, зокрема, з археологією та архітектурою Східної Галичини [16, с. 190]. У Львові за 1892–1912 рр. вийшло п'ять випусків збірника. Львівське Гроно очолив Владислав

Лозинський⁷, а секретарем призначено Олександра Чоловського (1865–1944).

За дорученням головного консерватора В. Дідушицького 1890 р. О. Чоловський проводив власні розкопки у Галичі та Крилосі, результати досліджень яких виголосив у доповіді «Про розташування Старого Галича» на II З'їзді істориків у Львові цього ж року [17]. Він піддав гострій критиці погляди попередників.

Дослідник висунув власну теорію щодо положення княжого Галича. Він звернув увагу на село Крилос та його оборонні вали, у яких бачив залишки княжого Галича. Основними аргументами на користь своєї теорії він вважав: а) природні захисні властивості території; б) сліди укріплень; в) розмір городища; г) поділ городища на дитинець і передмістя. Однак він дотримувався думки, що головною і єдиною підставою для означення місця давньої столиці є локалізація городища шляхом археологічних досліджень, встановлення місцезнаходження згаданого в літописі Успенського собору. На з'їзді істориків було прийнято ухвалу про необхідність виконання подальших пошукових робіт та досліджень у Галичі. Ця ухвала спричинилася до того, що О. Чоловський отримав від консерватора В. Дідушицького фінансування на проведення археологічних досліджень на терені колишнього Галича [18, с. 31–32], і в цьому ж році, разом з І. Шараневичем, провів археологічне дослідження поблизу церкви XVII ст. Фундаментів церкви йому не вдалося виявити, лише встановлено, що для її будівництва використано матеріали ранішої будівлі [19, с. 136]. Слідів Успенського кафедрального собору А. Чоловський не виявив, однак в результаті шурфування переконався, що кафедральний собор княжого Галича слід шукати саме на Крилоській горі. Це питання залишилося відкритим, неодноразово обговорювалося в середовищі археологів, архітекторів, консерваторів [20, с. 155–159]⁸.

З 1899 р. А. Чоловський стає кореспондентом Центральної консерваторської комісії, а з 1908 р. – консерватором історичних пам'яток. Однак археологія залишалася одним із головних його захоплень. Він часто звертався до неї, виконуючи обов'язки консерватора історичних пам'яток, у роботі «Як гинуть наші пам'ятки?» піднімав питання охорони археологічної спадщини від скарбощукачів [21].

1890 р. у Львові, а 1891 р. у Кракові проходили

7. Владислав Лозинський (1843–1913) – польський письменник та історик, секретар Оссолінеуму, колекціонер.

8. А. Чоловський дожив до часу, коли його інтуїтивні припущення щодо розташування княжої столиці було підтверджено наукою. У 1936 р. відомий український археолог Ярослав Пастернак відкрив фундаменти Успенського собору, а наступного року всередині храму розкопав саркофаг із похованням галицького князя Ярослава Осмомисла. Ці події поставили крапку у дискусіях навколо місця княжої столиці.

спільні з'їзди консерваторів обох частин Галичини. Про них знаходимо відомості у збірнику *«TeKa Konserwatorska»*. Після 1891 р. вони не відбувалися [22, s. 5].

На цих з'їздах піднімалися питання ґрунтовної реорганізації консерваторських служб, інвентаризації пам'яток Галичини. В них брало участь близько 2/3 консерваторів і проходили вони з великими суперечками. З'їзди засвідчили, що між двома Гронами немає спільної програми дій, спільних бачень розв'язання проблем. Це видно хоча б з виступів обох голів Грон стосовно інвентаризації пам'яток. Так М. Соколовський зазначав, «що цілий дотеперішній перебіг інвентаризації у нас доводить що між членами консерваторських Грон немає спільного бачення щодо інвентаризації», а керівник львівського Грона В. Лозинський піднімав питання про те, що «в сьогоднішньому стані завчасно було б думати про саму інвентаризацію, можна лише збирати до неї матеріали і визначитися зі системою збору цих матеріалів» [22, s. 2–3].

Після 1892 р. змінюється поділ пам'яток за секціями та кількість консерваторів у кожній з них: секція I «Доісторичні пам'ятки» відтепер мала чотирьох консерваторів, зокрема, Людвіка Цвіклінського, Анжея Любомирського, Владислава Пшибиславського та Ісидора Шараневича.

Для кожного консерватора визначили повіти за охорону доісторичних пам'яток, у яких вони несли відповідальність [20, s. 148]. З цього часу залишилася багата епістолярна спадщина, зокрема, листи В. Пшибиславського до В. Деметрикевича, у яких консерватори ділилися думками з приводу старожитностей Галичини.

Однак археологи почасти нарікали, що археологічні пам'ятки кривдили, на них не звертали достатньої уваги загалом у Галичині, ця група пам'яток не фінансувалась [22, s. 6].

Серед видатних діячів Грона наприкінці XIX ст. у інших секціях бачимо як відомі прізвища (В. Дідушицький, К. Лянцкоронський, А. Петрушевич, К. Ліске), так і нові (В. Лозинський, І. Шептицький, Ю. Захарівич) [20, s. 149].

Важливим моментом у розвитку археології у Львові було призначення 1897 р. І. Шараневича Державним консерватором історичних пам'яток Східної Галичини [23, арк. 1–8]. Варто відзначити, що на цій посаді І. Шараневич був першим українцем.

Коли йдеться про охорону пам'яток, то зрозуміло, що самі консерватори не могли справитися з покладеними на них завданнями, оскільки під їхньою опікою знаходилися досить великі площі і нерідко доводилося зустрічатися з різноманітними труднощами. Однак відрадно, що вже наприкінці XIX ст. були свідомі громадяни, які розуміли, що таке доісторичні пам'ятки і сприяли їхньому збереженню. Для прикладу, наведемо повідомлення невідомого автора зі Львова, датоване липнем 1897 р., до Кола ц. к. консерваторів

і кореспондентів Східної Галичини про те, що в «недалеких околицях приватні особи збирають колекції доісторичних предметів, при цьому розкопують доісторичні могили, а знахідки забирають у свою власність. В такий спосіб робиться шкода науковим установам і музеям. Такі самовільні пошуки унеможливають пізніше опрацювання матеріалів. Крім того, це велика шкода для археологічних досліджень, оскільки цілісна картина порушена і не зрозуміла. А знахідки є знищені цими пошуками або просто залишаються поза науковою вартістю, бо не мають всіх необхідних даних. Звертаюсь до староств і гмін, щоб заборонити і унеможливити самовільне розкопування могил» [24, арк. 75].

Відповідь не забарилася. У газеті «Час» 23 липня 1897 р. Крайовий відділ помістив розпорядження, у якому наголошувалося, що «дороги торгівлі антикваром ведуть за кордон – тому Крайовий відділ видав суворе розпорядження – нікому не можна розкопувати доісторичні могили. Таке право мають лише консерватори, або археологи, які представлять письмовий дозвіл від консерватора» [24, арк. 76].

Охороні археологічних пам'яток прислужився і один з найвідоміших львівських археологів XIX – початку XX ст., професор кафедри класичної археології та праісторії Кароль Гадачек. Ще до заснування кафедри археології в університеті з 1903 р. К. Гадачек займав посаду консерватора Центральної комісії старожитностей при Віденському інституті археології, завдяки якій йому вдалося зібрати детальну інформацію про археологічні пам'ятки Галичини [25, с. 78]. На посаді консерватора Центральної комісії старожитностей К. Гадачек проводив археологічні дослідження. Прикладом можуть слугувати розкопки городища у Пліснеську 1905 та 1907 рр. З цього часу збереглися листи до К. Гадачека, з яких переконаємося, що професор археології зі Львова мав добру підтримку у справі розкопок від власника місцевого маєтку, де і зупинявся під час польових робіт. Обсяг робіт К. Гадачека на городищі був невеликим. Він заклав кілька шурфів на дитинці, провів візуальне обстеження валів і вперше здійснив топографічну зйомку пам'ятки. Як відзначає сам дослідник, «Школьницький і Котівіч виконали детальну топографічну зйомку стародавнього міста» [26, s. 9].

Певні зміни в організації пам'яткоохоронних органів у Східній Галичині відбулися на початку XX ст. У 1908 р. стало відомо, що готується новий законопроект у Відні, за яким право на розкопки матимуть лише центральні наукові установи Відня [27, с. 73]. Нагадаємо, що раніше Археологічна комісія при Краківській академії наук прийняла рішення про видання спеціальних дозволів на проведення археологічних робіт. Дозвіл видавали особам, які займалися науково-дослідною діяльністю, а також представляли наукову чи культурно-освітню установу. Це були перші «відкриті листи» на право

проведення археологічних розкопок в Галичині.

Цю новинку з Відня наукове співтовариство обох частин Галичини сприйняло насторожено і відразу розпочало певні заходи, щоб запобігти прийняттю такого закону і щоб розширити повноваження місцевих установ у справі охорони пам'яток [28, арк. 47]. Крайовий сейм також проявив стурбованість з цього приводу і зобов'язав Крайовий відділ розробити відповідне законодавство про охорону пам'яток, а той, в свою чергу, звернувся до Грона, яке доручило консерватору Каролу Гадачеку підготувати доповідь, яка б могла лягти в основу цього закону [28, арк. 123]. Проте завдання було передано секретарю Грона В. Козицькому. Ймовірно, причиною було те, що К. Гадачек, як і О. Чоловський, мали інше бачення проблеми. На одному з найближчих засідань, де обговорювався проект, вони виступили з тим, що не можна поривати стосунки з Віднем, а слід добиватися офіційного визнання Віднем львівського і краківського Грон.

Однак це все залишилося на рівні проєктів і розмов, оскільки змінилася ситуація в самій Центральній комісії у Відні. Було призначено нового голову, а його заступником став колишній консерватор львівського Грона Кароль Лянцкоронський. Відповідно, почалися зміни і в законодавчій базі. 1911 р. прийнято новий Статут Центральної комісії, за яким відбувалася повна централізація пам'яток охоронної діяльності. Другий параграф статуту стосувався доісторичних пам'яток. У ньому наголошувалося на винятковому праві проведення різного роду досліджень, а також публікацій з археології Австрійському археологічному інституту [29, с. 490]. Фактично, нове законодавство повністю обмежило повноваження місцевих консерваторів. Жодного важливого рішення без погодження з Віднем не приймалося. Найбільше несприйняття викликало обов'язкове розміщення галицьких знахідок у віденських музеях [28, арк. 181]. У відповідь К. Гадачек та О. Чоловський від імені Грон консерваторів Східної і Західної Галичини підготували законопроект, у якому просили Центральну комісію дозволити проводити інвентаризацію, назначати консерваторів для археологічних пам'яток [28, с. 199]. У травні 1912 р. на зміну В. Абрахама Гроно цісарсько-королівських консерваторів та кореспондентів Східної Галичини вибрало своїм президентом (так називалася посада з 1911 р.) К. Гадачека [28, арк. 208–209; 30, арк. 42]. В цей час між Центральною комісією та Гроном існував досить серйозний конфлікт, викликаний небажанням львівських консерваторів на таких умовах підпорядковуватися Відню, а натомість створити у Галичині Крайову консерваторську раду. Проте, всі спроби виявилися марними. У травні 1914 р. для Галичини було призначено державного консерватора. Ним став історик мистецтва Тадеуш Шидловський. Водночас Гроно консерваторів

і кореспондентів повністю відсторонили від пам'яток охоронної роботи.

В роки Першої світової війни було не до охорони пам'яток, а по її закінченні змінилася політична ситуація. З карти зникла Австро-Угорщина і західноукраїнські землі опинилися в складі відновленої Другої Речі Посполитої. Восени 1918 р. тимчасова Регентська Рада видала постанову про охорону історичних пам'яток, до яких зараховували і археологічні. В 1920 р. було створено Державне об'єднання Консерваторів Доісторичних Пам'яток. Нова влада не намагалася придумати щось нове, за взірць бралася система охорони пам'яток, яка функціонувала у Східній Галичині наприкінці XIX ст. Польщу поділили на 8 консерваторських округів. Землі Східної Галичини становили V округ з центром у Львові. Консерватором львівського округу у новоствореному Державному об'єднанні Консерваторів доісторичних пам'яток влітку 1923 р. призначили Богдана Януша. Це стало можливим, ймовірно, тому що заступником президента організації Еразма Маєвського став приятель Б. Януша Володимир Антонович [31, с. 68]. Ще до призначення Б. Януша консерватором до Східної Галичини було скеровано В. Антоневича, щоб той ознайомився зі станом справ. Це зроблено не випадково, оскільки Східна Галичина ще з XIX ст. мала славу одного з найбагатших країв на археологічні пам'ятки у Австрійській імперії.

Відвідини львівського округу вилилися у ґрунтовний звіт, опублікований у друкованому органі установи «*Wiadomościach Archeologicznych*», у якому автор відзначив мету свого візиту і загальні міркування, зокрема, «інспекція археологічна на Поділля мала зорієнтуватися насамперед в потребах, які якнайшвидше потрібно вирішити... важливим завданням є утворення Регіональної консерваторської установи у Львові і доручення керувати нею найкращому знавцю праісторії Поділля п. Б. Янушу» [32, с. 192]. 22 лютого 1922 р. керівництво Державного об'єднання консерваторів надіслало обґрунтоване подання до Міністерства віровизнань і освіти з клопотанням призначити з нового польового сезону Б. Януша на посаду консерватора, оскільки на їхнє рішення від 30 жовтня 1921 р. не було жодної реакції. Таким чином, Богдан Януш отримав державну посаду і почав облаштовувати приміщення управління за адресою Зиблікевича, 18 (зараз вул. І. Франка). У першому своєму консерваторському звіті він зробив акцент на тому, що у Львові досить важко знайти потрібне приміщення і тому до роботи вдалося приступити лише в липні 1923 р.

Б. Янушу вдалося домогтися передачі бібліотеки Грона консерваторів і кореспондентів Східної Галичини до приміщення консерватора доісторичних пам'яток. Б. Януш налагодив наукові контакти з відомими вченими. Зокрема, на початку серпня 1923 р. консерватор львівського округу

познайомився з англійським праісториком Гордоном Чайльдом, який «відвідав Львів для ближчого ознайомлення з матеріалами культури мальованої кераміки, після чого виїхав до Чернівців, на кілька днів затримавшись в Кошилівцях» [33, s. 346].

До безпосередніх обов'язків консерватора належали наступні: охорона і дослідження пам'яток, випадково виявлених під час земляних робіт; фіксація таких знахідок на місці відкриття і їхні рятівні дослідження; розвідкові об'їзди повітів з метою фіксації пам'яток, невідомих в науці; археологічні розкопки для наукових цілей (однак, відзначалась відсутність коштів для цього); інвентаризація, яка проводиться лише в зимовий період діяльності консерватора; популяризація на сторінках преси; бюрократична робота (ведення кореспонденції, залагодження урядових справ, ведення архіву, комплектування матеріалів і літератури) [34, s. 11–13].

Про успіхи Державного об'єднання Консерваторів доісторичних пам'яток Богдан Януш інформував громадськість через пресу [35, s. 185]. Підсумки роботи консерватора у 1923 р. були також опубліковані окремою невеликою брошурою під назвою «*Z działalności Lwowskiego Urzędu Konserwatorskiego dla zabytków przedhistorycznych*» і розповсюджені на території округу, насамперед, поліції, старостам, кореспондентам та різноманітним установам [36].

З огляду на територію Львівського округу і на те, що це було завданням для однієї людини, роботи Б. Янушу не бракувало. Незважаючи на те, що посада консерватора була державною і надавала певні пільги, львівський охоронець зіштовхувався з труднощами, зокрема, і чисто побутовими, як «брак вільної картки залізничної, яка повинна надаватися консерваторам на їх службових округах. Поки що, консерватор змушений з власної кишені покривати кошти подорожі і тільки тоді надсилати рахунок за неї» [37, s. 256].

Звіт за перший рік роботи на посаді засвідчує, що Б. Януш за кожним повідомленням виїжджав на пам'ятки, налагодив співпрацю у повітах з місцевими краєзнавцями, вчителями, любителями/аматорами старовини з метою фіксації та інформування консерватора. Цих людей називали кореспондентами. Це були люди різних професій і статків. Б. Януш зберіг для історії їхні імена: Л. Гарматій – старший вчитель з с. Могильниця Тереховлянського повіту; Ю. Никоровіч – землевласник с. Ульвівок Сокальського повіту; Й. Вітковський – лісник з с. Бажніковці Бережанського повіту; Й. Столяр – комендант поліцейського посту у с. Щепанів Підгаєцького повіту [38, s. 155].

Кожному з консерваторів на рік виділялася певна сума грошей на польові дослідження. З документів бачимо, що Львівський округ отримувал найменше фінансування. Барбара Стоп'як подає вражаючі цифри, зокрема, Б. Янушу видано 1437 злотих на службові поїздки і 87 (!) злотих на розкопки, в той час

Міхал Древо отримав на поїздки 5666 і на розкопки 6550 злотих, а Людвік Савицький – на подорожі 7467 і на розкопки 9181 злотих [39, s. 118]. Однак, незважаючи на це, певні польові роботи проводилися. На увагу заслуговують дослідження, проведені у с. Голинь поблизу Калуша, результати яких були відразу опубліковані. Влітку 1924 р. було випадково виявлено гончарську піч, про що відразу повідомлено консерватора. Б. Януш виїхав на місце і провів «24–30 липня археологічні розкопки, які увінчалися відкриттям бездоганно збереженої гончарської печі римського часу з великою кількістю кераміки з хвилястим орнаментом» [35, s. 256]. Серед документів збереглося фото з досліджень у Голині, на якому, ймовірно, є й Б. Януш. Аби забезпечити належне зберігання печі, консерватор ще кілька разів відвідував місцевість. Зрештою її було законсервовано, а відповідальність за збереження покладено на селищну владу та поліцію. Цікаво, що для музею Дідушицьких у Львові Б. Януш замовив виготовлення копії з дотриманням усіх розмірів і елементів.

З 1924 р. Богдан Януш власним коштом видавав «*Wiadomości Konserwatorskie*» з метою популяризації доісторичних пам'яток, оскільки вважав, що публікації на шпальтах газет не довговічні і обсяг, який дозволяє редакція, є недостатнім, щоб висвітлити проблему. Особливою гордістю і вітхою від праці Б. Януша була значна кількість передплатників у львівському окрузі, яка поступово зростала [35, s. 264].

Б. Януш віддавав себе повністю роботі консерватора. У липні–жовтні 1925 р. він об'їхав майже усе Поділля, зокрема, Збараж, Копичинці, Тереховлю, Микулинці, Кривче, Більче-Золоте, Чортків, Золочів, Підгірці, Тернопіль [35, s. 264]. Він прислужився і справі відновлення Подільського музею у Тернополі, який був знищений в часи війни. Все складалося ніби непогано. Однак на початку 1926 р. Міністерство віровизнань і освіти розірвало угоду з Б. Янушем. Не останню роль у цьому відіграв особистий конфлікт з Юзефом Піотровським⁹. Відомо, що ще в жовтні 1925 р. Ю. Піотровський заборонив львівському консерватору проводити дослідження і інвентаризацію пам'яток без його дозволу [35, s. 269]. Як вже наголошувалося, аналіз видатків на роботу консерваторів засвідчує, що Б. Януш отримувал найменші суми. Важко однозначно з'ясувати, чим зумовлені ці непорозуміння. Однією з причин було питання охорони дерев'яних церков, зруйнованих в часи війни [38, s. 155]. Це вилилося у тривалий конфлікт, який львівський консерватор не прикривав, а навпаки поширював «на зібраннях, в пресі і в розмовах, а найбільше в «Консерваторських

⁹ Юзеф Піотровський (1873–1939) – історик мистецтва, розпочинав наукову роботу з посади асистента кафедри історії мистецтв Львівського університету. З 1912 р. його діяльність пов'язана з охороною пам'яток; 1920 р. обійняв посаду консерватора пам'яток всієї Східної Галичини і Волині.

відомостях», видаваних власним коштом» [40, s. 314]. Як зазначає Д. Піотровська, «по-суті мав рацію, але Міністерство WRiOP делікатно звертало його увагу на те, що він такою поведінкою порушує правила цивільної служби і підважує довіру суспільства до дій певного чиновника» [31, с. 74]. Так чи інакше, Богдан Януш у цій конфліктній ситуації виграв битву, але програв війну – усунути з посади і відправити на пенсію Ю. Піотровського йому вдалося, однак і він сам втратив місце праці. Як влучно написав Р. Якімович, «переміг, але і сам поліг у тій боротьбі» [40, s. 314]. У короткій офіційній причині звільнення з посади значилося: «У звітному році в результаті нового закону про захист пам'яток та проектами реконструкції впорядкування історичних пам'яток, а також через дії, проведені проти окремих осіб з Грона, як удар цій установі, були ліквідовані дві посади консерваторів доісторичних пам'яток; на кінець листопада Міністерство розриває контракт з Консерваторами Людвіком Савицьким і Богданом Янушем» [41, s. 216]. Після цього прикрого інциденту львівський консерваторський округ залишився без охоронця пам'яток. Ситуація не змінилася до початку Другої світової війни.

Підводячи підсумки відзначимо, що в останній чверті XIX ст. у Галичині було сформовано потужне підґрунтя для охорони культурної спадщини. Пам'яткоохоронні традиції у львівському археологічному середовищі підтримувалися не лише вченими, але й аматорами. Державні органи у системі консерваторської діяльності діяли злагоджено, що давало позитивний результат. В цей час можемо спостерігати еволюцію в галузі. Позитивним моментом було те, що нова польська влада, яка з'явилася на галицьких землях після завершення Першої світової війни, не руйнувала напрацьовану роками схему охорони культурної спадщини, а навпаки взяла її за основу і продовжила розвивати. Мабуть і для сучасного законодавства з охорони пам'яток є що взяти у приклад з документів, які ведуть свою історію з часів імперії Габсбургів.

Посилання

1. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАУ у Львові), ф. 146 (Галицьке Намісництво), оп. 68, спр. 1946, арк. 29–30.
2. Demetrykiewicz W. Opieka prawna w Austrii dla zabytków sztuki i pomników historycznych, ze szczególnym uwzględnieniem stosunków galicyjskich. – Kraków, 1885. – 29 s.
3. ЦДІАУ у Львові, ф. 616 (Товариство «Коло консерваторів пам'яток старовини Східної Галичини»), оп. 1, спр. 8, арк. 28 зв.
4. ЦДІАУ у м. Львові, ф. 146 (Галицьке Намісництво), спр. 2 (Листування графа Потоцького М. з Намісництвом, староствами та ін. про збереження пам'ятників архітектури і мистецтва, 1864), 118 арк.
5. Rozporządzenie ministerstwa wyznań i oświecenia z dnia 21 lipca 1873, tyżące się nowego statutu dla komisji centralnej do badania i zachowania zabytków sztuki i pomników historycznych. № 131 // Dziennik ustaw państwa królestw i krajów w radzie

państwa reprezentowanych. – Zcz. XLVIII. – Wiedeń, 1873. – S. 561–563.

6. Janusz B. Państwowy urząd konserwatorski dla zabytków przedhistorycznych we Lwowie. – Lwów, 1924. – 16 s.

7. Jazdźewski K. Ochrona zabytków archeologicznych. Zarys historyczny. – Warszawa, 1966. – 104 s.

8. Сприса Т. Пам'яткоохоронна та реставраційна діяльність у Львові від середини XIX-го століття до початку Другої світової війни (1939 року) // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – Львів, 2011. – С. 269–273.

9. Państwowe Archiwum w Krakowie (PAK). Grono Konserwatorów. – Sygn. 2.

10. Laszak E. Działalność naukowa Aleksandra Czołowskiego (1865–1944). – Łódź, 2004. – 185 s.

11. Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника (далі – ЛННБ України), ф. 144 (Антоні Шнайдер), оп. V, спр. 13.

12. Państwowe Archiwum w Krakowie. Grono Konserwatorów. – Sygn. 3.

13. Шнейдер А. Борщівський повіт у Галичині з його доісторичною та середньовічною старовиною (Археологічне дослідження опрацьоване на місці у 1878 р...) // Літопис Борщівщини. – Борщів, 1995. – Вип. 7. – С. 84–99.

14. ЛННБ України, ф. 144 (Антоні Шнайдер), оп. V, спр. I, арк. 42.

15. Ossowski G. Zjazd archeologiczny we Lwowie // Biblioteka Warszawska. 1885. – Т. IV. – S. 419–428.

16. Frycz J. Restauracja i konserwacja zabytków architektury w Polsce w latach 1795–1918. – Warszawa, 1975. – 190 s.

17. Czołowski A. O położeniu Starego Galicza // Pamiętnik Drugiego Zjazdu historyków Polskich. – Lwów, 1890. – S. 1–20.

18. Пастернак Я. Старий Галич (Археологічно-історичні досліди у 1850–1943 рр.). – Краків–Львів, 1944. – 219 с.

19. Аулих В. Историческая топография древнего Галича // Славянские древности. – Киев, 1980. – С. 133–150.

20. Kronika czynności Koła c.k. Konserwatorów i Korespondentów Galicyi Wschodniej // Teka Konserwatorska. – Lwów, 1892. – R. I. – S. 148–163.

21. Czołowski A. Jak giną nasze zabytki? // Protokoły obrad Zjazdu c.k. Konserwatorów i Korespondentów w Przemyślu. – Lwów, 1904. – S. 146–152.

22. Demetrykiewicz W., Szczerbowski B. Kilka słów o działalności Grona konserwatorów Galicyi Zachodniej w latach 1889–1900. – 9 s.

23. ЦДІАУ у Львові, ф. 408 (Греко-католицький митрополичий ординаріат), оп. 1, спр. 1190, арк. 1–8.

24. Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie. Rps. PAN Kr. 3851, арк. 75.

25. Берест Р. Карло Гадачек: штрихи біографії та наукової діяльності // Постаті української археології. МДАПВ. – Львів, 1998. – Вип. 7. – С. 78–79.

26. Sprawozdania Grona c.k. Konserwatorów i Korespondentów Galicyi Wschodniej // Teka Konserwatorska. – Lwów, 1905. – Т. III. – S. 1–25.

27. Саламаха І. Державна охорона історичних пам'яток у Східній Галичині напередодні Першої світової війни (1910–1914) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2008. – Вип. 17. – С. 73–79.

28. ЛННБ України, ф. 26 (Управління консервації Львівського воєводства), оп. 1, спр. УК–7.

29. Reskrypt Ministerstwa wyznań i oświaty z dnia 2 sierpnia 1911, dotyczący Najwyższego zatwierdzenia nowego statutu c.k. Komisji centralnej dla pieczy nad zabytkami // Dziennik ustaw państwa królestw i krajów w radzie państwa reprezentowanych. – Zcz. LXIV. – Wiedeń, 1911. – S. 490–492.

30. ЦДІАУ у Львові, ф. 616 (Товариство «Коло консерваторів пам'яток старовини Східної Галичини»), оп. 1, спр. 72.

31. Піотровська Д. З діяльності польських служб охорони

археологічних пам'яток у Західній Україні в 1919–1939 роках // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2006. – Вип. 9. – С. 67–88.

32. Antoniewicz W. Sprawozdanie z dekegacyj na Podole i do Wilna // WA. – Warszawa, 1921. – Т. 6. – С. 184–193.

33. Janusz B. Sprawozdanie państwowego konserwatora zabytków przedhistorycznych okręgu Lwowskiego za 1923 r. // Wiadomości Archeologiczne. – Warszawa, 1924–25. – Т. IX. – З. 3–4. – С. 344–353.

34. Janusz B. Państwowy urząd konserwatorski dla zabytków przedhistorycznych we Lwowie. – Lwów, 1924. – 16 s.

35. Sprawozdanie z działalności kierownictwa państwowego Grona konserwatorów zabytków przedhistorycznych za rok 1924 // Wiadomości Archeologiczne. – Warszawa, 1929. – Т. X. – С. 184–189.

36. Janusz B. Z działalności Lwowskiego Urzędu Konserwatorskiego dla zabytków przedhistorycznych. – Lwów. – 15 s.

37. Janusz B. Sprawozdanie z działalności Lwowskiego Urzędu Konserwatorskiego dla zabytków przedhistorycznych za 1924 // Wiadomości Archeologiczne. – Warszawa. – Т. X. – С. 255–270.

38. Ситник О.С. Археологічна наука у Львові. Перша половина ХХ століття. – Львів–Жешів, 2012. – 365 с.

39. Stolpiak B. Rozwój prahistorii polskiej w okresie 20-ia międzywojennego. Cz. I: 1918–1928. – Poznań, 1984. – 193 s.

40. Jakimowicz R. Ś.P. Bohdan Janusz // Wiadomości Archeologiczne. – Warszawa, 1935. – Т. 13. – С. 312–318.

41. Sprawozdanie z działalności państwowego Grona konserwatorów zabytków przedhistorycznych za rok 1927 // Wiadomości Archeologiczne. – Warszawa, 1935. – Т. 13. – С. 216–232.

Булык Н.М. Традиции охраны памятников культуры конца XIX – первой половины XX ст. в археологическом сообществе Галичины

В статье рассмотрена консерваторская/охранная деятельность археологов Восточной Галичины в конце XIX – первой половине XX ст. Особое внимание уделено деятельности консерваторов, которые приступили к исполнению своих обязанностей в области сохранения памятников культуры после реформы 1873 г., в частности И. Шараневича, Л. Цвиклинского, К. Лиске. Освещена история функционирования «Грозди»/Круга консерваторов Восточной Галичины. Рассмотрены правительственные постановления и отражена роль государства в охране археологического наследия. Прослежены изменения, произошедшие после Первой мировой войны и исчезновения с политической карты Австро-Венгрии. Детализирована деятельность консерватора львовского округа Богдана Януша в составе Государственного объединения Консерваторов доисторических памятников.

Ключевые слова: охрана памятников, правительственные постановления, консерваторская служба, Восточная Галичина.

Bulyk N.M. Traditions of protection of archaeological monuments at the archaeological center of Halychyna region in the end of XIX – beginning of XX century

Conservatory activities of archaeologists in Eastern Halychyna during the end of XIX – beginning of XX century is analyzed at the article. Special attention is focused on activity of conservators, who carried out their duties after reform of 1873, including I. Sharanevych, L. Cwiklinski, K. Liske. History of the functioning of Group/Circle of conservators of Eastern Halychyna is highlighted. Government resolutions and role of the state at the protecting of archaeological monuments are examined. Changes that took place after the World War I and disappearance of Austria-Hungary from the political map are considered. Activities of conservator of L'viv district Bohdan Janusz as a member of the State Union of Conservatives of Prehistoric Monuments is particularly emphasized.

Key words: protection of monuments, government resolutions, conservatory service, Eastern Halychyna.

10.03.2016 р.

УДК 903.5:930.253-047.23(477.25) «198»

М.М. Гарига-Грихно

ВИВЧЕННЯ КУРГАННИХ МОГИЛЬНИКІВ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ПОДЕСЕННЯ У 80-Х РОКАХ ХХ СТ. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВУ ІА НАН УКРАЇНИ)

Курганні могильники Чернігівського Подесення притягували інтерес вчених істориків та археологів починаючи ще з XIX ст. Вперше вони були описані у праці О.П. Шафонського «Черниговского намесничества топографическое описание», виданій 1851 р. Згодом, наприкінці XIX – на початку XX ст., розкопками курганних могильників у цьому регіоні в різний час займалися Д.Я. Самоквасов, П.С. Уварова, П.М. Добровольський та ін. Лише роботами О.В. Шекуна упродовж першої половини 1980-х років XX ст. було відкрито та обстежено 15 курганних некрополів на теренах Чернігівського Подесення, що дозволило їх картографувати й паспортизувати.

Ключові слова: археологія, кургани, поховання, Чернігівщина, Подесення.

Курганні могильники Чернігівського Подесення притягували інтерес вчених істориків та археологів починаючи ще з XVIII ст. Вперше вони були описані у праці О. П. Шафонського «Черниговского намесничества топографическое описание», виданій 1851 р. Згодом, наприкінці XIX – на початку XX ст., розкопками курганних могильників у цьому регіоні в різний час займалися Д.Я. Самоквасов, П.С. Уварова, П.М. Добровольський та ін. Але масові дослідження поховань розпочалися тільки тоді, коли у вітчизняній археологічній науці почалися масштабні дослідження пам'яток матеріальної культури Давньоруського періоду. Особливо вагомий внесок у дослідження курганних могильників Чернігівського Подесення зробили О.В. Шекун, О.П. Моця, В.П. Коваленко, О.М. Веремейчик та ін. Учасники Чернігівської обласної спелео-археологічної секції, котра була створена у 1970-х рр., також допомагали у проведенні розвідок та розкопок. Внаслідок цих робіт упродовж 1980-х років було проведено понад 20 розвідок по Чернігівській обл. та виявлено, обстежено, картографовано і частково досліджено 23 курганні могильники (причому тільки О.В. Шекуном – 15).

С. Рижики, Чернігівський р-н, 1982 р. Курганний могильник біля с. Рижики був відомий ще за матеріалами О.О. Попка (1947, 1949), Г.О. Кузнецова (1972). 1982 року він обстежений О.В. Шекуном. Група з чотирьох курганів знаходиться у лісі, насипи розташовані близько один до одного; висота їх складала 0,4–0,6 м при діаметрі 5–6 м. Експедицією під проводом О.В. Шекуна досліджено один курган, який знаходився в центрі групи. Слідів ровиків не виявлено. У східній частині насипу розчищено світло-сіру пляму завтовшки 0,02–0,06 м. Знайдено розвали двох кружальних горщиків, кальциновані кістки (150 гр.) та залізний ніж. Уламки великого горщика не мали слідів повторного обпалу (вірогідно,